

Iskustva slijepih i slabovidnih osoba s korištenjem pasa vodiča

---

Oreb, Jelena

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:137485>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Jelena Oreb

ISKUSTVA SLIJEPIH I SLABOVIDNIH OSOBA S
KORIŠTENJEM PASA VODIČA

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

PRAVNI FAKULTET

STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

DIPLOMSKI STUDIJ SOCIJALNOG RADA

Jelena Oreb

**ISKUSTVA SLIJEPIH I SLABOVIDNIH OSOBA S KORIŠTENJEM PASA
VODIČA**

DIPLOMSKI RAD

prof. dr.sc. Kristina Urbanc

Zagreb, 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Metodološki osvrt	5
3. Povijest i evolucija psa u društvu - od zaštitnika do pomagača	6
3.1. <i>Počeci pasa vodiča u Europi, Americi i Hrvatskoj</i>	8
4. Zakonski okvir korištenja pasa pomagača u Hrvatskoj	10
4.1. <i>Korisnici pasa vodiča</i>	14
4.2. <i>Osposobljavanje slijepo osobe za kretanje uz pomoć psa vodiča</i>	17
5. Usporedba zakonskog okvira Hrvatska – Njemačka	19
6. Dobrobiti korištenja pasa vodiča za osobe s oštećenjem vida	22
7. Robotski pas vodič	28
8. Zaključak	30
9. Popis tablica:	33
10. Popis slika:	33
11. Literatura:	33

Iskustva slijepih i slabovidnih osoba s korištenjem pasa vodiča

Korištenje pasa vodiča za kretanje u prostoru slijepih i slabovidnih osoba relativno je novo područje koje se razvija u posljednjih 30 godina. Pas vodič spada u skupinu pasa pomagača koji je školovan za pomoć u zadovoljavanju svakodnevnih individualnih potreba korisnika koje proizlaze iz oštećenja vida. Korisnik psa vodiča punoljetna je poslovno sposobna osoba koja koristi psa vodiča kao svoje primarno pomagalo za kretanje, a prethodno je prošla obuku za ostvarivanje prava na tu uslugu. Cilj ovog preglednog rada bio je prikupiti i sistematizirati literaturu koja se odnosi na iskustvo slijepih i slabovidnih osoba s korištenjem pasa vodiča te istražiti zakonski okvir ove usluge te dobrobiti koje donosi korisnicima.

Istraživanja o iskustvu korištenja pokazuju različite rezultate, ali najvažnije je istaknuti povećanu razinu mobilnosti, neovisnosti, samopouzdanja i socijalnih interakcija kod korisnika te povećan socijalni status zbog rukovanja visoko obučanim psom. S druge strane, zbog prisutnosti psa, nekim je sudionicima bio onemogućen pristup javnim mjestima, s najčešćim objašnjenjima da su opasni ili mogu izazvati alergijske reakcije, ili narušavaju higijenske standarde.

Ključne riječi: oštećenje vida, pas vodič, javna mjesta

The experiences of blind and visually impaired individuals with guide dogs

The use of guide dogs for mobility by blind and visually impaired individuals is a relatively new field that has developed over the past 30 years. A guide dog falls into the category of assistance dogs, specifically trained to assist with the daily individual needs arising from visual impairments. The guide dog user is a legally competent adult who utilizes the guide dog as their primary aid for mobility and has undergone training to qualify for this service. The aim of this review was to collect and systematize literature related to the experiences of blind and visually impaired individuals using guide dogs, as well as to explore the legal framework surrounding this service and the benefits it brings to users.

Research on the experience of guide dog use yields varying results, but it is crucial to highlight the increased levels of mobility, independence, self-confidence, and social interactions among users. Additionally, handling a highly trained dog can elevate the social status of guide dog users. On the other hand, the presence of guide dogs has sometimes restricted access to public places for certain participants. Common explanations include concerns about safety, potential allergic reactions, or perceived violations of hygiene standards.

Keywords: visual impairment, guide dog, public places.

Izjava o izvornosti rada

Ja _____ Jelena Oreb _____ pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljen način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Jelena Oreb (v.r.)

Datum: 05.03.2024.

1. Uvod

U prošlosti je dugotrajan proces domestikacije pasa, odnosno njihova pripitomljavanja i inkorporiranja u život čovjeka rezultirao je time da su psi danas više od kućnih ljubimaca, a nerijetko ih se stavlja u kontekst „najboljeg čovjekovog prijatelja“. Korist pasa nekada se evaluirala na temelju njihovog praktičnog doprinosa, npr. služili su za pomoć u lovu, nošenju tereta, za hranu, krzno i sl. Danas, osim što su kućni ljubimci, postali su korisni u psihosocijalnim intervencijama, u pomoći osobama s invaliditetom, u spasilačkim intervencijama, u intervencijama za pronalaženje droge i eksploziva, pa čak i za zabavu (npr. trkaći psi) (Jeličić, 2018). Devedesetih godina je Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet razvila rehabilitacijske programe za mobilnost slijepih i slabovidnih osoba s invaliditetom, stoga danas postoje četiri osnovne metode kretanja osoba oštećena vida, a to su kretanje uz pomoć videćeg pratitelja, psa vodiča, tehnike bijelog štapa te kretanje uz pomoć elektronskih pomagala (Zovko, 1994, prema Lovrić 2022).

Pas vodič, prema Zakonu o korištenju pasa pomagača (NN 39/19), spada u kategoriju pasa pomagača. To su psi školovani za pomoć u zadovoljavanju svakodnevnih individualnih potreba korisnika koje proizlaze iz njihove smanjene funkcionalne sposobnosti u obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti, kao i situacija opasnih za život (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19). U Hrvatskoj, školovanje ukupno traje 8 mjeseci, a započinje sa ranom socijalizacijom pasa, nakon koje slijedi njihova selekcija te usmjeravanje u kategoriju psa pomagača ili terapijskog psa. Proces školovanja psa inkorporira niz obaveznih vježbi i naredbi čijim svladavanjem pas stječe samostalnost u pronalaženju rješenja za što sigurnije i prihvatljivije kretanje za korisnika. Korištenje psa vodiča u odnosu na bijeli štap najviše se razlikuje u tome što se orijentacija sa psom temelji na izbjegavanju prepreka, a sa štapom na opipavanju, odnosno pronalaženju prepreka u prostoru (Due i Lange, 2018).

Korisnik psa pomagača odrasla je poslovno sposobna osoba s invaliditetom i/ili kroničnom bolesti sa smanjenom funkcionalnom sposobnosti za obavljanje svakodnevnih životnih aktivnosti, ali je osposobljena za korištenje psa pomagača (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19). Osobe s oštećenjem vida spadaju u

jedinu skupinu korisnika koji mogu steći pravo na psa vodiča. U oštećenje vida spadaju sljepoća i slabovidnost.

Teorijom inkluzije može se objasniti kako se tretiraju odnosi na relaciji pojedinca, odnosno korisnika psa vodiča prema društvu i obrnuto. Radi se o socijalnoj inkluziji koja ima svoje tri dimenzije, a to su prostorna, odnosna i funkcionalna (Donelly i Coakley, 2001, prema Cerić, 2008). U kontekstu ove teme najviše se promatra odnosna dimenzija između slijepa i slabovidne osobe i društva prilikom korištenja psa vodiča. Odnosna dimenzija odnosi na reciprocitet pojedinca i okoline, društvene uloge pojedinca, njegovo sudjelovanje, osjećaj prihvaćanja i pripadanja u društvu (Donelly i Coakley, 2001, prema Cerić, 2008). Obzirom da psi, prema nekim autorima, mogu djelovati kao facilitatori socijalnih interakcija, njihovo korištenje može doprinijeti inkluziji slijepih i slabovidnih osoba u društvo (Wiggett-Barnard i Steel, 2008). Inkluzijom se smatra i pokret protiv predrasuda te svih oblika diskriminacije i segregacije kojima se marginaliziranim skupinama otežava ravnopravno sudjelovanje u zajednici (Slatina, 2003, prema Cerić, 2008). U kontekstu društvene jednakosti važan je Zakon o suzbijanju diskriminacije (NN 85/08, 112/12) u kojem se navodi kako je promicanje jednakosti jedna od najviših vrednota ustavnog poretka RH te da se na temelju nje stvaraju pretpostavke za ostvarivanje jednakih mogućnosti i uređuje zaštita od diskriminacije na osnovi zdravstvenog stanja i invaliditeta. Teorijom inkluzije se u fokus stavlja osoba, a ne njezino oštećenje ili invaliditet. Potencijalna segregacija osoba s oštećenjem vida, zbog pomagala koje koriste (u ovom slučaju je to pas) ne ide u korist ideje inkluzije, odnosno da je svrha socijalnih kontakata zadovoljavanje potreba za pripadanjem, nezavisnošću, samoostvarenjem, sigurnošću, itd. (Cvetko, Gudelj i Hrgovan, 2000). Prema toj teoriji, najveći razlog isključivanja osoba s invaliditetom iz društva su predrasude, neznanje i strahovi odnosno stigma koja prevladava u društvu, stoga se teorijom naglašava restrukturiranje društva u svrhu zagovaranja i naglašavanja prava pojedinca (Cvetko, Gudelj i Hrgovan, 2000). Najnovijim Zakonom o korištenju pasa pomagača (NN 39/19) nadograđen postojeći zakonski temelj za korištenje pasa vodiča u zajednici te se njime detaljnije definira poseban status psa pomagača i terapijskog psa, prava i odgovornosti koje stječu korisnici, pravo pristupa i boravka u javnom prostoru, a propisane su i kazne za

prekršaje koji proizlaze iz onemogućavanja ostvarivanja propisanih prava (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19).

Dosadašnja istraživanja vezana za korištenje pasa vodiča pokazuju različite rezultate. S jedne strane prednosti korištenja psa vodiča vide se u povećanoj razini neovisnosti, samopouzdanja, kvalitete života korisnika kao i njihove bolje mobilnosti u lokalnoj zajednici (Audrestch i sur., 2015). Pokazalo se kako je za poboljšavanje socijalnih interakcija slijepi i slabovidne osobe, korištenje psa vodiča jednako važno kao i poboljšana razina mobilnosti i samostalnosti (Lane i sur., 1998, prema Lloyd i sur., 2016). Nekada psi mogu djelovati kao „socijalni lubrikanti“ (engl. *social lubricants*) u smislu da potiču pozitivne reakcije i učestaliju komunikaciju između vlasnika psa i drugih (Wiggett-Barnard i Steel, 2008). Slični rezultati vide se i u starijem istraživanju provedenom na 57 korisnika pasa pomagača u kojem je 97% njih iskazalo kako im ljudi često prilaze i razgovaraju s njima dok su vani sa psom, a više od trećine smatraju da imaju bolji društveni život, kako su stavovi društva prema njima postali puno respektabilniji i da se fokus s invaliditeta prebacio na njihovu kompetentnost u korištenju visoko obučenog psa (Lane i sur., 1998, prema Whitmarsh, 2005). Ipak, ispitanici su iskazali kako ponekad nailaze na prepreke pri ulasku u kafiće, hotele ili javni prijevoz te takve oblike neugodnosti objašnjavaju time da društvu nedostaje razumijevanja i znanja vezano za prava korisnika pasa vodiča (Lloyd i sur., 2016). Također, neki autori naglašavaju da korištenje psa vodiča u interakcijama s drugima može rezultirati diskriminacijom (McKercher i Darcy, 2018). Nedostatak znanja o pravima korisnika pasa vodiča pokazalo se jednim od glavnih faktora zašto primarno zaštitari i osoblje ne puštaju korisnike pasa vodiča na javna mjesta (Wiggett-Barnard i Steel, 2008). Istraživanje provedeno u Njemačkoj, Estoniji i Švedskoj pokazalo je kako se korisnicima pasa vodiča onemogućava pristup različitim javnim mjestima i da se ljudi često obraćaju psu dok radi. Iako je u spomenutim državama zakonom dopušten prilaz javnim mjestima za pse vodiče, društvo svoj otpor prema psima opravdava na način da ih smatraju opasnim (rizičnim za napad), da potencijalno mogu izazvati alergijske reakcije te da narušavaju higijenske uvjete (Magnus, 2016). S druge strane u jednom istraživanju se navodi kako prisustvo psa kao pratnje čovjeku, povećava percepciju društvene podrške i prijateljstva (Christian, Giles-Corti i Knuiiman, 2010). Pokazalo se i da prisutnost životinje povećava razinu socijalne interakcije i uz to

smanjuje razinu stresa kod ljudi koji su njemu izloženi (Friedman, Sol i Salem, 2015). Kvalitativno istraživanje provedeno metodom opservacije također je dokazalo kako su psi učinkoviti u poticanju socijalnih interakcija kod ljudi koji su socijalno izolirani, također su im ljudi više prilazili nego osobama koje nisu bili u pratnji psa (Wells, 2004). Benefiti pasa vodiča vidljivi su i u japanskom izvještaju o psima vodičima koji pokazuje da su korisnici češće izlazili vani, uživali u izlascima te se više posvetili zajednici (Research Committee on Dog Guides, 1998, prema Matsunaka i Koda, 2008). U istraživanju provedenom u Japanu, također je istaknuto kako su psi vodiči najmanje prihvaćeni u restoranima, taksijima i hotelima, dok je njihova prihvaćenost u robnim kućama, dućanima, obrazovnim ustanovama, autobusima bila visoka (Matsunaka i Koda, 2008). U istom istraživanju su navedeni najčešći razlozi za otpor prema psima vodičima koji su uključivali podatke da ljudi pse vodiče smatraju smetnjom (pogotovo u restoranima) te da korištenje psa vodiča narušava higijenske standarde ustanova (pogotovo zbog otpuštanja dlake) (Matsunaka i Koda, 2008).

U daljnjem tekstu prikazat će se povijesni pregled pasa vodiča te objasniti zakonski okvir vezan za korištenje pasa pomagača u Hrvatskoj. Također, biti će prikazane glavne sličnosti i razlike zakonske osnove Hrvatske i Njemačke. Razlozi zbog kojih je Njemačka uzeta za usporedbu je što od nje kreće početak pasa pomagača u Europi te bilježi puno duži period razvoja ovog područja u odnosu na RH, stoga se može zaključiti da će svojim dugoročnim iskustvom donijeti neke dobre prakse u odnosu na druge. Kao i Hrvatska, član je međunarodnih organizacija IGDF-a i ADE, što je ključno za međunarodnu priznatost pasa jer garantira da su trenirani po propisanim međunarodnim standardima. Jedna i druga država su trenutno važeće zakone razvile u posljednjih 20 do 30 godina, s time da Njemačka svoj Pravilnik o psima pomagačima izglasala puno kasnije u odnosu na Hrvatsku. Također, objasnit će se koje sve dobrobiti donosi pas vodič korisniku te nova suvremena tendencija proizvodnje robotskih pasa vodiča.

2. Metodološki osvrt

Metoda korištena u pisanju preglednog rada je analiza sadržaja dosadašnjih istraživanja. Pokušalo se obuhvatiti brojne rezultate istraživanja te empirijski dokazane činjenice koje se mogu povezati s ovim osrednje istraženim područjem. Glavni izvori podataka su bili portali znanstvenih članaka na internetu: Google znalac, Ebsco, Hrčak, Z-library i Reseach Gate.

Fokus je bio na recentnim izvorima literature jer predstavljaju vjerodostojniji prikaz realiteta, dok neke od teoretskih podloga sežu i do kasnijih godina prošlog stoljeća što dokazuje njihovu primjenjivost i u današnjim istraživanjima. Ključni pojmovi korišteni u pretraživanju bili su kombinacija riječi na hrvatskom i engleskom jeziku: psi vodiči, guide dogs, guide dog use, korištenje pasa vodiča, javna mjesta, psi pomagači, assistance dogs, osobe s oštećenjem vida, visual impairment, prava, guide dog use benefits, independence, self-esteem, social interactions, mental health, quality of life, itd.

Literatura je pretraživana u razdoblju od 11. listopada 2023. do 5. ožujka 2024.

Cilj ovog preglednog rada bio je prikupiti i sistematizirati literaturu koja se odnosi na iskustvo slijepih i slabovidnih osoba s korištenjem pasa vodiča te istražiti zakonski okvir ove usluge te dobrobiti koje donosi korisnicima.

3. Povijest i evolucija psa u društvu - od zaštitnika do pomagača

Pas je jedna od najranije pripitomljenih životinja te je prema arheološkim nalazima sa svojim procesom domestikacije počeo još u kasnom paleolitu i da su se prvi domaći psi pojavili u periodu između 18 000 i 10 000 godina prije Krista (Horard-Herbin, Tresset i Vigne, 2014). Domestikacija označava da su psi prolaskom vremena poprimali osobine koje su ih učinile pristupačnijima čovjeku, npr. pitomost, smanjena veličina tijela, ranija zrelost ili ranija mogućnost reprodukcije. Na taj način su povećali šanse za vlastito preživljavanje te su bili u mogućnosti više približiti se čovjeku kako bi se hranili lešinama i ostacima hrane koju su oni ostavljali iza sebe. Posebna promjena koja se ističe kod pasa, a ne događa se u divljini je pad ušiju, odnosno njihovo spuštanje koje u potpunosti mijenja njihov izgled čineći ih naizgled manje opasnima i pristupačnijima (Goldman, 2010).

Povećavanjem brojnosti populacije, posljedično i potrebe za većom količinom hrane, bitno je bilo osmisliti nova oružja te oruđa za lov i preradu hrane. Tako je prepoznat potencijal psa kao pomoćnika u lovu. Prema jednom istraživanju, male lovačke skupine (do 10 lovaca) sa psima lovile su 56% više ulova od manjih skupina bez pasa (Ruusila i Pesonen, 2004, prema Mladenović, 2017). U početku je funkcija lovačkog psa bila više zaštitnička, dok se tek kasnije počelo više pozornosti obraćati na pseći njuh i mogućnosti koje iz njega proizlaze. Osim lova, pas je imao veliku ulogu čuvara stoke i imanja, obrane životinja i posjeda od grabežljivaca. Smanjivali su širenje bolesti jer su utjecali na smanjenje broja glodavaca tako što su konzumirali ostatke hrane te uzgajani u svrhu ubijanja miševa, štakora, krtica, itd. Psi su bili korišteni kao prenositelji tereta, a u populaciji Eskima za vlastiti prijevoz, odnosno vuču saonica.

U posljednjih 100-tinjak godina, pas je dobio još više dodatnih poslova koje redovito obnaša, najistaknutiji rad u vojsci i policiji. Psi su u ratnim razdobljima korišteni za borbu, prenošenje poruka te izvlačenje ratnika s bojišta, pogotovo tijekom prvog i drugog svjetskog rata (Ostermeier, 2010). U policiji su danas poznati K9 psi, koji služe prvotno za održavanje nacionalne sigurnosti zbog snažnog njuha i izraženog lovačkog nagona. Dužnosti K9 pasa su traganje za počiniteljima kaznenih djela, detekcija droge

i eksploziva, potraga i spašavanje u slučaju vremenskih nepogoda (npr. potresa, tornada, itd.) ili tragedija (npr. eksplozija).

Prošlo stoljeće naglašavalo je korisnost pasa u vojne svrhe, dok se paralelno kroz prvi i drugi svjetski rat počela isticati njihova uloga kao pomagača čovjeku. Tako je funkcionalna uloga psa postepeno počela prelaziti u onu manje praktičnu, emocionalnu ulogu. Postali su članovi obitelji i pružatelji emocionalne podrške. Pas kao „čovjekov najbolji prijatelj“ dobro je znana izreka i zasigurno oslikava nove perspektivu na relacijskoj razini između psa i čovjeka. Međutim, bitno je naglasiti kako se značaj psa uzvišeno sagledavao i štovao još u Drevnoj Indiji, Mezopotamiji, Kini, Egiptu, Grčkoj i Rimu. Ljudi su već tada razvijali neraskidive veze sa psima, a o tome svjedoči i arheološki nalaz grobnice u kojemu je starac pokopan sa štenetom, a datira iz razdoblja 12 000 godina prije Krista (Joshua, 2019). Grčki filozofi Plato i Sokrat smatrali su kako su psi ljubitelji učenja te da na temelju znanja mogu razlikovati prijatelje od neprijatelja, za razliku od ljudi koji se često u tome prevare (Joshua, 2019). Azteci i Maye, smatrali su da su psi nebeski zaštitnici i da prenose duše umrlih preko rijeke do zemlje mrtvih.

Ideja pasa kao iscjelitelja (tzv. medicinska uloga) potekla je iz Mezopotamije. Tadašnji je narod percipirao pseču slinu izrazito ljekovitom, a u Grčkoj ih se veže uz boga zdravlja i liječništva, Asklepija (Joshua, 2019). U rimokatoličkoj vjeri Sv. Rok prikazan je sa simbolom psa jer se vjerovalo da ga je pas svojim lizanjem spasio kada se razbolio od kuge (Dragić, 2013, prema Mladenović, 2017).

Pretpostavlja se da su iskopi Pompeja jedni od prvih dokaza korištenja pasa kao vodiča u ljudskoj povijesti. Na jednom od zidova prikazan je slijep čovjek kojega vodi manji pas. Slična slika pronađena je i u Kini, datira iz 13. stoljeća., a prikazuje slijepog muškarca koji u jednoj ruci drži svoje stvari, a u drugoj psa na uzici. Na području zapadne Europe najviše se gravura, crteža i slika pasa vodiča pojavljuje od 15. stoljeća. Talijanski umjetnik Tinoretto, prikazao je vodiča na svojoj slici „Slijepi vođeni slijepima“, zatim Nizozemac Rembrant na svojoj slici „Prosjak“, Englez Gainsborough sa svojom slikom „Slijepac na mostu“ i mnogi drugi. Svi prikaz imaju nekoliko zajedničkih značajki, a to su: male pasmine pasa, vlasnici pasa drže duge

štapove, povodci su fleksibilni te su vlasnici prikazani kao prosjaci, muzičari ili litalice (Fishman, 2003).

3.1. Počeci pasa vodiča u Europi, Americi i Hrvatskoj

Prvi sistematizirani vodič za treniranje pasa vodiča objavljen je 1819. godine i napisao ga je Austrijanac, dr. Johann Wilhelm Klein. On je bio direktor Instituta za školovanje slijepih osoba u Beču te u njegovo knjizi opisuje prvu ideju današnje orme za psa, s time da je tada bila zamišljena kao štap prikvačen za ogrlicu psa koji se drži u lijevoj ruci. Na taj način bi se povodac i štap spojili u jedno za praktičnije kretanje. Nažalost, ideja nije zaživjela sljedećih 100 godina (International guide dog federation, 2023). Moderni pomaci u ovom području dogodili su se tijekom prvog svjetskog rata u Njemačkoj iz razloga što je se mnoštvo vojnika vratilo s bojišta oštećenog vida (International guide dog federation, 2023). Tada je vojni liječnik, dr. Stalling, primijetio kako jedan od njemačkih ovčara pomaže oslijepjelom vojniku, stoga mu se rodila ideja korištenja pasa u svrhu kretanja slijepim i slabovidnim osobama, primarno ratnim veteranima. U 1916. godini dr. Stalling osniva prvu školu za pse vodiče u Oldenburgu, a kroz 2 godine niknule su nove u Munchenu i Potsdamu. Već 1929. oko 4 tisuće njemačkih ovčara redovito je obnašalo ulogu vodiča za slijepu i slabovidne osobe. Škola u Potsdamu posebno se istaknula jer je formalizirala metode treniranja pasa vodiča koje su uobičajene i danas, što podrazumijeva selekciju kvalitetnih i zdravih pasa, poklapanje s korisnikom (eng. *matching*), praćenje napretka korisnika i psa u svakodnevnom okruženju pri kraju procesa, itd. (International guide dog federation, 2023). Za internacionalno širenje ideje o korištenju pasa vodiča zadužena je Amerikanka Dorothy Harriott Eustis, koja je imala svoju uzgajivačnicu pasa u Švicarskoj te ih je trenirala u vojne i policijske svrhe. Posjetila je školu u Potsdamu te impresionirana načinom rada i treniranja, odlučila je napisati članak i poslati ga u američku izdavačku kuću časopisa *Saturday Evening Post*, 1927. Osoba s oštećenjem vida Morris Frank istaknuo je kako je spomenuti časopis preokrenuo njegov život jer se nedugo nakon javio Dorothy, zatražio psa vodiča za sebe te joj ponudio suradnju za predstavljanje pasa vodiča u SAD-u. Smatra se da je Morrisov pas, Buddy, prvi pas vodič na području Amerike. U početku je naišao na masovan skepticizam od strane

medija, ali umanjen je uspješnim prijelazom široke, užurbane ceste vodeći svog slijepog vlasnika. Slika opisane situacije uskoro je preplavila niz naslovnica.

Eustis je 1929. osnovala prvu školu za treniranje pasa vodiča u New Yorku i nazvala ju *The Seeing Eye*, koja djeluje i dan danas. Počevši s idejom internacionalnog prezentiranja pasa vodiča, u Švicarskoj je pripremila nekoliko pasa vodiča, od kojih ih je 2 poslano u New Jersey, 1 u Italiju te 1 u Veliku Britaniju, koja je prva dominantno započela raditi s pasminom labrador retriever te 1934. osnovala Udrugu pasa vodiča za slijepe (eng. *Guide dogs for the blind association*).

Posljednjih 30 godina u Hrvatskoj se razvija područje rehabilitacije uz pomoć pasa. Kontinuiranim radom stručnjaka, psi pomagači aktivno se uzgajaju i pripremaju za korisnike. U Hrvatskoj je za početke školovanja pasa vodiča zadužena Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet koja je počela sa svojim radom 1990. godine sazivajući osnivačku skupštinu. U registar hrvatskih udruga upisana je 1991. godine te kao neprofitna organizacija, razvila je prve rehabilitacijske programe s ciljem uključivanja pasa pomagača tijekom kretanja slijepih i slabovidnih osoba, drugih osoba s invaliditetom te za djecu s teškoćama u razvoju (Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet, 2023). Obzirom da se radilo o vrlo inovativnom području na ovim prostorima, bilo je potrebno informirati javnost o pravima i potrebama slijepih osoba te položaju pasa vodiča, stoga je njihov rad rezultirao brojnim edukativno – promotivnim aktivnostima.

2008. Grad Zagreb osnovao je Centar za rehabilitaciju „Silver“, prvu ustanovu socijalne skrbi koja u rehabilitaciju osoba s invaliditetom i djece s teškoćama u razvoju uključuje rad sa psima pomagačima. Od svog početka do danas, „Silver“ provodi niz projekata od kojih je najrecentniji „Senzibiliziranje i informiranje javnosti o pravima pasa pomagača“ iz razloga što se korisnicima neopravdano onemogućuje ulazak u trgovine, kafiće, restorane, poštanske urede, banke i druga javna mjesta (Centar za rehabilitaciju Silver, 2023). Osim projekata, osnovne djelatnosti Silvera su:

- osposobljavanje osoba s oštećenjem vida za kretanje uz pomoć tehnike bijelog štapa, elektronskih uređaja *Tom Pouce* i pasa vodiča
- osposobljavanje osoba s tjelesnim/intelektualnim oštećenjem za korištenje psa pomagača

- osposobljavanje stručnjaka za uključivanje terapijskog psa za rad u ustanovi,
- edukacija i certifikacija specijaliziranog kadra za mobilnost osoba s tjelesnim i/ili intelektualnim oštećenjem
- uzgoj, socijalizacija, školovanje pasa pomagača po međunarodno priznatim standardima (Centar za rehabilitaciju Silver, 2023).

Centar „Silver“ punopravni je član IGDF- u (engl. *International Guide Dog Federation*) i ADE (engl. *Assistance Dogs Europe*). Svojim aktivnostima primarno se usmjerava na osobe oštećenog vida, teško pokretne osobe i osobe u invalidskim kolicima, djecu s teškoćama u razvoju te osobe s tjelesnim, mentalnim ili intelektualnim oštećenjem (Centar za rehabilitaciju Silver, 2023). Posebno važno za korisnike je što nudi uslugu smještaja i boravka prilikom provođenja rehabilitacijskih programa, a za slijepce i slabovidne osobe ističe se taktilno mirisni park, uređen s ciljem lakšeg snalaženja u prostoru, a sastoji se od strukture staza s mirisnim biljem. Centar ima kapacitet za smještaj oko 40 pasa, a također nudi opciju volontiranja za građane u kojoj mogu postati „socijalizatori“ te udomitelji pasa u njihovoj prvoj godini sa svrhom njihove desenzibilizacije i bolje adaptacije u društvu (Centar za rehabilitaciju Silver, 2023).

4. Zakonski okvir korištenja pasa pomagača u Hrvatskoj

Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet u svojim počecima provodila je aktivnosti uključivanja pasa vodiča za mobilnosti slijepih i slabovidnih osoba. Slaba educiranost stanovništva o spomenutoj usluzi dovela je do nedostatka senzibiliteta prema korisnicima, pogotovo na javnim mjestima. U takvim okolnostima, nužno je bilo osigurati određena prava korisnicima te definirati pse vodiče i njihov poseban status, stoga je 1998. Hrvatski Sabor donio odluku o proglašenju Zakona o kretanju slijepce osobe uz pomoć psa vodiča (NN 131/98) te 1999. Pravilnik o osposobljavanju slijepce osobe za kretanje uz pomoć psa vodiča (NN 48/99). Pravo na korištenje prijevoznih sredstava (cestovni, željeznički, pomorski, zračni i gradski promet), slobodan pristup javnim mjestima (uređi, hoteli, restorani, banke, pošte, sportski objekti, škole, itd.) i pravo ulaska i korištenja čekaonica zdravstvenih ustanova i ljekarna prvi put je formalno dopušteno spomenutim Zakonom (Zakon o kretanju

slijepa osoba uz pomoć psa vodiča, NN 131/98). Bio je na snazi do 24.04. 2019., a zamijenjen je novim Zakonom o korištenju pasa pomagača (NN 39/19) koji je značajan po novoj definiciji, odnosno podjeli pasa na terapijske i pomagače (u koje spadaju psi vodiči). Prema tome, pas pomagač je školovan za pomoć u zadovoljenju svakodnevnih individualnih potreba korisnika, čije potrebe proizlaze iz smanjenja funkcionalnih sposobnosti u obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti kao i situacija opasnih za život, a terapijski pas je školovan za uključivanje u individualni ili grupni rad s korisnikom u svrhu postizanja unaprijed definiranih ciljeva terapijskog i/ili rehabilitacijskog postupka (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19, čl. 2).

Novi Zakon podijelio je i korisnike, ovisno o tome jesu li ostvarili pravo na psa pomagača ili terapijskog psa.

Korisnik psa pomagača je:

- poslovno sposobna osoba s invaliditetom ili osoba s kroničnom bolesti čije je funkcionalna sposobnost u obavljanju svakodnevnih aktivnosti smanjena, a osposobljena je za korištenje psa pomagača
- dijete s teškoćama u razvoju koje aktivnost sa psom pomagačem/terapijskim psom provodi isključivo s voditeljem psa pomagača
- odrasla osoba s invaliditetom ili kroničnom bolesti lišena poslovne sposobnosti u dijelu sklapanja pravnih poslova, čija je funkcionalna sposobnost u obavljanju svakodnevnih aktivnosti smanjena te također aktivnosti sa psom provodi uz voditelja psa pomagača (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19, čl. 2)

Korisnik terapijskog psa je:

- Dijete s teškoćama u razvoju ili odrasla osoba s invaliditetom i/ili kroničnom bolesti uključena u individualne ili grupne terapijske i/ili rehabilitacijske postupke s terapijskim psom (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19, čl. 2)

Također, proširuje opseg značajnih stručnjaka koji sudjeluju u školovanju pasa pomagača te izjednačava odgovornosti njih zajedno sa korisnicima. U spomenutu skupinu spadaju voditelji, stručni voditelji, treneri, radni instruktori te osobe koje provode socijalizaciju pasa pomagača i terapijskih pasa.

Prava korisnika i voditelja pasa pomagača ne izlaze toliko iz okvira prvog zakona. Isto se radi o pravu na pristup i boravak u javnom prostoru, ali je njegova definicija konkretnija. Definiran je kao prostor namijenjen skupnom boravku ljudi, a obuhvaća i građevine u kojima se obavljaju djelatnosti iz područja zdravstva, socijalne skrbi, odgoja i obrazovanja, trgovine, sporta i rekreacije, ugostiteljstva i turizma, kulture, prometa, uključujući čekaonice, dvorane, gledališta, javna prometna sredstva i zahode, prostore namijenjene za održavanje kazališnih predstava i kino predstava, itd. (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19, čl 2). Također, dodano je pravo sudjelovanja u priredbama/kulturi/zabavi/spotu bez plaćanja ulaznice za psa (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19, čl. 8). Korištenje javnog prijevoza obuhvaća prijevoz spomenut u prvom Zakonu, no sada je i moguće slobodno putovanje tramvajem, uspinjačom, i svim ostalim prijevoznim sredstvima (kopnenim, morskim, zračnim) (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19. čl 2).

Prava stručnih voditelja terapijskih pasa uključuju prava korisnika i voditelja pasa pomagača, ali samo u slučaju kada se pruža usluga korisniku terapijskog psa, dakle dopušteno im je kretati se i boraviti sa psom na svim zakonski propisanim mjestima i na radnom mjestu za vrijeme terapije, rehabilitacije sa psom, i sl. (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19, čl.9).

Tablica 4.1.

Tablični prikaz prava u okviru Zakona o korištenju pasa pomagača (NN 39/19)

Vrsta psa	Osoba	Pravo	Dokaz o pravu
Pas pomagač	korisnik (i kandidat), voditelj (i kandidat), socijalizator , radni instruktor	1. pravo pristupa i boravka u javnom prostoru 2. pravo korištenja javnog prijevoza bez plaćanja vozne karte za psa 3. pravo zadržavanja u prostoru predviđenom za putnike 4. pravo boravka na radnom mjestu, u zdravstvenoj, odgojno-obrazovnoj i znanstvenoj ustanovi te vjerskom objektu iznimka: u zdravstvenoj ustanovi se pravo može ograničiti radi primjene posebnih zdravstvenih uvjeta liječenja korisnika	Radna iskaznica + prsluk na psu
	korisnik , voditelj	5. sudjelovanja na priredbama u kulturi, zabavi i sportu, bez plaćanja ulaznice za psa	
Terapijski pas	voditelj (i kandidat), stručni voditelj (i kandidat), trener	Prava pod rednim brojem 1, 2, 3 , ali isključivo u svrhu pružanja usluge korisniku terapijskog psa	Radna iskaznica + prsluk na psu
	stručni voditelj (i kandidat)	Pravo pristupa i boravka na svom radnom mjestu za vrijeme pružanja usluge korisniku	
	voditelj (i kandidat)	Pravo pristupa i boravka na radnom mjestu za vrijeme pružanja usluge korisniku	

Legenda:

Voditelj - uz suglasnost korisnika provodi aktivnosti s korisnikom psa pomagača

Stručni voditelj – provodi terapijski/rehabilitacijski postupak s korisnikom terapijskog psa u okviru svoje struke

Radni instruktor – provodi školovanje za psa, i kandidata za korisnika psa pomagača/terapijskog psa

Kandidat – osoba je u procesu osposobljavanja za korištenje psa pomagača/terapijskog psa

Socijalizator – provodi aktivnosti sa psom radi njegove prilagodbe uvjetima u kojima čovjek živi

Osnovne odgovornosti zajedničke su svim akterima te podrazumijevaju da su dužni skrbiti se o psu u skladu s veterinarskim propisima, odgovorni su za ponašanje pasa u javnom prostoru/radnom mjestu i moraju se s pažnjom odnositi prema trećim osobama

kod kojih postoje zdravstvene i druge posljedice u slučaju dodira/blizine psa (npr. alergije) (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19. čl. 11 i 12).

U prvom Zakonu (NN 131/98) je osposobljavanje za kretanje sa psom vodičem i školovanje pasa bila zadužena samo Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet, dok prema novom Zakonu (NN 39/19) osposobljavanje može provesti pravna ili fizička osoba registrirana za osposobljavanje u tu svrhu. Kriteriji za osposobljavanje danas slijede propisane standarde Međunarodne federacije pasa vodiča te Etičke norme i minimalne standarde Međunarodne federacije pasa pomagača, a po prvom Zakonu (NN 131/98) je o programu, uvjetima osposobljavanja i korištenja pasa vodiča odlučivao ministar rada i socijalne skrbi. U oba Zakona, korisnik psa pomagača ne plaća voznu kartu za psa ili ulaznicu, korisnik i pružatelj usluge dužni su sklopiti ugovor temeljem kojega osoba stječe pravo na korištenje psa pomagača te dokazuje obostranu osposobljenost za isto (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19). Oba Zakona predviđaju da je korištenje usluge psa pomagača besplatno za korisnike, a financira se iz sredstava državnog proračuna te prihoda ostvarenih iz drugih izvora financiranja.

U slučaju da se korisniku psa pomagača onemogućí pristup i boravak u javnom prostoru, javnom prijevozu, na radnom mjestu, u zdravstvenoj, odgojno-obrazovnoj i znanstvenoj ustanovi, sakralnom objektu, sudjelovanje na priredbama, u kulturi, zabavi i sportu, novčane kazne za fizičke osobe kreću se između 1000 kn (132,72 €) i 5000 kn (663,61 €), a za pravne osobe između 1000 (132,72 €) i 10 000 (1327,23 €) kn (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19, čl. 31).

4.1. Korisnici pasa vodiča

Osobe s oštećenjem vida spadaju u jedinu skupinu korisnika koji mogu steći pravo na psa vodiča jer im olakšavaju svakodnevno kretanje i funkcioniranje u prostoru. Pas prolazi kroz specifično školovanje u kojem ga se podučava kako zaobići prepreku, prelaziti preko stepenica, pješačkih staza, ulaženje u javni prijevoz, itd. Pravilnikom o osposobljavanju slijepo osobe za kretanje uz pomoć psa vodiča (NN 48/99) određeno je kako se za ovu uslugu može osposobiti svaku slijepu osobu koja je punoljetna,

obučena za kretanje bijelim štapom i koja nema drugih tjelesnih ili mentalnih oštećenja, ili duševnih bolesti koje im onemogućuju kretanje uz pomoć psa.

Oštećenje vida dijeli se na sljepoću i slabovidnost, a dijagnosticira se u odnosu na oštrinu vida i širinu vidnog polja. Sljepoćom se smatra kada je na boljem oku uz najbolju moguću korekciju oštrina vida 0,05 i manje ili ostatak centralnog vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju 0,25, uz suženje vidnog polja na 20 stupnjeva ili manje (Pravilnik o sustavu i načinu tijela vještačenja u postupku ostvarivanja prava iz socijalne skrbi i drugih prava po posebnim propisima, NN 79/14, čl.28).

Prema stupnju oštećenja vida, sljepoća se dijeli na:

- potpuni gubitak osjeta svjetla (amauroza) ili na osjet svjetla bez ili s projekcijom svjetla
- ostatak vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju do 0,02 (brojenje prstiju na udaljenosti od 1 metra) ili manje
- ostatak oštrine vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju od 0,02 do 0,05 ili ostatak centralnog vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju do 0,25 uz suženje vidnog polja na 20 stupnjeva ili ispod 20 stupnjeva
- koncentrično suženje vidnog polja oba oka s vidnim poljem širine 5 stupnjeva do 10 stupnjeva oko centralne fiksacijske točke (Pravilnik o sustavu i načinu tijela vještačenja u postupku ostvarivanja prava iz socijalne skrbi i drugih prava po posebnim propisima, NN 79/14, čl. 28).

Slabovidnost je određena prema oštrini vida, a dijeli se na:

- oštrinu vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju od 0,1 do 0,3 i manje
- oštrinu vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju od 0,3 do 0,4 (Pravilnik o sustavu i načinu tijela vještačenja u postupku ostvarivanja prava iz socijalne skrbi i drugih prava po posebnim propisima, NN 79/14, čl. 28),

Osnovne socio-demografske podatke ili osobine korisnika psa vodiča teško je generalizirati. Samo spomenute zakonske pretpostavke za ostvarivanje prava,

zajedničke su svima, dok u ostalim obilježjima variraju. Npr., u Ujedinjenom Kraljevstvu obično se radi o osobama mlađe životne dobi, više razine obrazovanja, češće zaposleni, dok ne-korisnici najčešće žive sami, uz oštećenje vida imaju dodatne teškoće, ili zbog ostatka vida smatraju da im usluga nije nužna, u odnosu na druge potpuno slijepo osobe (Whitmarsh, 2005, prema Meyer, Bhowmik, Islam i Deverell, 2020).

21 korisnik u Hrvatskoj trenutno koristi uslugu psa vodiča. Svi korisnici su punoljetni, ali različite životne dobi, a prema spolu prevladavaju muškarci. Pola korisnika je zaposleno, a većina imaju završeno srednjoškolsko obrazovanje. Prema području stanovanja dominiraju Zagrebačka, Dubrovačko-neretvanska, Splitsko-dalmatinska i Osječko-baranjska županija (Centar za rehabilitaciju Silver, 2023).

Različiti su motivi zbog kojih se osobe odlučuju za ovakvu uslugu, a najistaknutiji su želja za neovisnošću i boljom mobilnosti, također povećanje tjelesne aktivnosti, veća razina sigurnosti te želja za prestankom korištenja bijelog štapa. Slični motivacijski faktori pokazani su u istraživanju Lane, McNicholas i Collis (1998) u kojem je kod 70% ispitanika glavni razlog bila neovisnost, u 35% njih važno je društvo koje preko psa ostvaruju, dok se 23% ispitanika odlučilo za psa vodiča zbog težnje za socijalizacijom. Ipak, u zadnje vrijeme opada broj korisnika za ovu uslugu iz više razloga. Napredovanjem medicine i medicinskih tretmana, smanjuje se broj korisnika koji postaju u potpunosti slijepi, stoga duže ostaju samostalni i neovisni o videćem pratitelju. Tako osobe u starijoj životnoj dobi, kada doživljavaju pogoršanje vida i/ili dodatne bolesti u komorbiditetu, teško će se odlučiti za ovako zahtjevnju uslugu. Treći razlog povezuje se s dobro zamišljenom, ali loše provedenom inkluzijom u školama, što je posljedično prouzrokovalo niz generacija osoba s invaliditetom čija se tendencija za pasivnošću povećala. Inkluzija je sa sobom donijela razvoj krugova socijalne podrške, ali s druge strane mogućnost oslanjanja na izvore podrške usprkos vlastitoj inicijativi. Finalno, financijski aspekt često je izvor zabrinutosti kod korisnika jer briga o psu nekada može zahtijevati znatne troškove, pogotovo veterinarske (Centar za Rehabilitaciju Silver, 2023).

4.2. Osposobljavanje slijepa osobe za kretanje uz pomoć psa vodiča

Kao što je već spomenuto, svaki kandidat koji podnosi zahtjev za osposobljavanje mora biti punoljetan i prethodno obučan za kretanje s bijelim štapom. Obzirom da pas prolazi kroz školovanje prije nego prijeđe u ruke korisnika, bitno je naglasiti kako školovanje nije isto što i dresura. Ona podrazumijeva da pas samo izvršava izdate naredbe, dok školovanje zahtjeva od psa da se snalazi, razmišlja i donosi odluke kada se kreće s korisnikom (Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet, 2023).

Program osposobljavanja bazira se na važećim standardima IGDF-a, a obuhvaća:

- vještine savladavanje orijentacije i mobiliteta
- savladavanje govornih i fizičkih naredbi kojima se navodi psa u kretanju
- savladavanje ispravno
- g razumijevanja reakcije psa vodiča
- savladavanje svakodnevne brige i njege psa (Pravilnik o osposobljavanju slijepa osobe za kretanje uz pomoć psa vodiča, NN 48/99, čl. 7).

Školovanje psa vodiča traje od 6 do 9 mjeseci te ga provode kvalificirani instruktori, dok osposobljavanje kandidata traje oko mjesec dana te ga provodi instruktor sa svakim kandidatom i za njega odabranim psom (Pravilnik o osposobljavanju slijepa osobe za kretanje uz pomoć psa vodiča, NN 48/99, čl. 9). U „Silveru“, osposobljavanje se prvih 5 tjedana odvija u prostoru Centra, dok se zadnji tjedan provodi u mjestu stanovanja osobe s oštećenjem vida. Kretanje sa psom vodičem ne bazira se isključivo na praćenju psa, već se radi o zajedničkoj aktivnosti u kojoj korisnik preuzima inicijativu za smjer kretanja, a pas je zadužen za izbjegavanje prepreka na tom putu (Naderi i sur., 2001, prema Meyer i sur., 2020). Kako bi se pas i čovjek mogli bolje razumjeti tijekom hodanja, psa se trenira da se kreće u ravnoj liniji, uvijek se nalazi s lijeve strane osobe koju vodi te vlastitim desnim ramenom naglašava smjer kretanja te pomiče vodilicu za koju se korisnik drži. Sigurno vođenje primarno znači da pas uspješno prepozna rubnik te izbjegava prepreke i izbočine na cesti (Audrestch, Whelan i Grice, 2015, prema Meyer i sur., 2020). S druge strane, korisnik mora na

vrijeme uputiti komandu, pohvaliti i poticati psa te ga u slučaju potrebe ukoriti na prihvatljiv i ne averzivan način (Franck i sur., 2020., prema Lovrić, 2022).

Nakon što pas i kandidat savladaju sve točke programa, imaju pravo pristupiti ispitu koji rezultira formiranjem konačne ocjene te sklapanjem ugovora o korištenju psa vodiča (Pravilnik o osposobljavanju slijepe osobe za kretanje uz pomoć psa vodiča, NN 48/99, čl. 17)

Podudaranje (eng. *matching*) ključno je za uspješno dugoročno partnerstvo između psa pomagača i korisnika, a znači da se prije početka obuke provodi procjena kojom se nastoji poklopiti odgovarajućeg psa vodiča s odgovarajućim korisnikom. Smatra se da neuspješno podudaranje može rezultirati smanjenom mobilnošću i narušenom kvalitetom života vlasnika (Lloyd, Budge, La Grow i Stafford, 2016). Korisnici, koji dijele slične osobine kao i njihovi psi, istaknuli su veću razinu zadovoljstva sa psom, njegovim radom i međusobnim odnosom (Lane i sur., 1998).

Neuspješno podudaranje može biti posljedica karakternih razlika između psa i korisnika (npr. da je pas pre pasivan/aktivan u odnosu na korisnika), zatim ponašanja psa koja su povezana s radom (npr. podložnost distrakcijama, neuspješno vođenje) ili fizičkih čimbenika (npr. loše zdravlje psa) (Lloyd i sur., 2016). Ustanove koje provode školovanje pasa i osposobljavanje osoba oštećena vida, veliku pažnju pridaju procesu podudaranja, ali nedostaje sistematična evaluacija uparivanja korisnika i psa te praćenje njihovih ishoda (Lloyd i sur., 2016).

Postoji nekoliko kriterija koji se uzimaju u obzir kako bi pas bio uspješan pas vodič. Fizički kriterij označava njegovo zdravlje, što znači da pas mora biti odličnog zdravstvenog stanja, mora imati tipičnu građu za svoju pasminu te strukturu krzna (Knol, Roozendaal, Bogaard i Bouw, 1998).

Pod drugi kriterij spadaju 3 glavne vještina kod psa, a to su mogućnost obavljanja naredbe (npr. donošenje određenog predmeta, pronalazak sjedećeg mjesta na javnim mjestima za vlasnika, u slučaju dezorijentacije korisnika, uspješan pronalazak puta prema kući itd.), mogućnost obavljanja radnji bez prethodne naredbe (npr. izbjegavanje prepreka, dovođenje do stubišta, držanje sigurne distance od rubnika/tračnica, nalaženje ležećeg mjesta ispod sjedala u vlaku, itd.) i mogućnost

odbijanja naredbe (npr. ne prelaženje ceste kad je prometna, stajanje kad je prolaz pre uzak ili nizak za psa/osobu, itd.) (Knol i sur., 1998). Osim vještina, važan kriterij je i poslušnost psa te njegova sposobnost da uspješno odgovara na komande poput „dođi“, „sjedni“, „lezi“, „uz nogu“, „stani“, kao i na korekciju „ne“.

Posljednji je kriterij ponašanje. Idealan je pas smirenog karaktera, ali da tijekom rada može održavati svoj fokus na zadatak i biti oprezan (eng. *alert stability*). Bitna je sposobnost psa za obavljanje zadataka bez distrakcija i uzbuđivanja, dakle ne bi trebao loviti druge ljude, životinje ili vozila, niti reagirati na auditivne podražaje zavijanjem ili lajanjem. Mora se koncentrirati na osobu koju vodi, bez pozdravljanja drugih ljudi ili životinja. Neke od osobina koje mogu isključiti psa iz selekcije su plašljivost i izraženi obrambeni nagon (tj. nagon za čuvanjem vlastitog teritorija) jer mogu rezultirati agresivnim ponašanjem (Knol i sur., 1998).

Radni vijek psa vodiča otprilike traje do osme godine starosti psa, nakon čega se umirovljuje, a korisnik nakon toga može ponovo zatražiti novog psa. Školovanje za stjecanje prava na psa vodiča, kao i korištenje iste usluge je u potpunosti besplatno za korisnike (Centar za Rehabilitaciju Silver, 2023).

5. Usporedba zakonskog okvira Hrvatska – Njemačka

Konvencija UN-a zahtjeva od zemalja članica koje su je potpisale da poduzimaju učinkovite mjere kako bi osigurali samostalnu mobilnost za osobe s invaliditetom koje uključuju razne oblike pomagala, također i živa bića u pratnji (eng. *live assistance*) (UN, 2017, prema Bremhorst, Mongillo, Howell i Marinelli, 2018). U jednom dokumentu Europskog Parlamenta, fokusiranom isključivo na pse vodiče u EU, podaci pokazuju kako se zakonodavstvo uvelike razlikuje od države do države te da se i dalje korisnici pasa pomagača suočavaju s brojnim teškoćama u pogledu dostupnosti javnih mjesta i transporta (European Parliament Research Service EPRS, 2017, prema Bremhorst i sur., 2018). Npr. britanska avionska kompanija *British Airways*, zahtjeva od korisnika da mu je pas pomagač certificiran i punopravni član međunarodnih organizacija ADI ili IGDF.a kako bi mogao putovati, dok njemačka avionska

kompanija *Lufthansa*, ne provjerava status psa u spomenutim organizacijama (Bremhorst i sur., 2018).

Njemačka i Hrvatska dijele slično zakonodavstvo kada se radi o psima pomagačima za osobe s invaliditetom. Pse pomagače uzima se kao „kišobran pojam“ za sve vrste pasa koji su pogodni za podršku osobama s invaliditetom pod uvjetom da su dokazano dobrog zdravlja te posebno obučeni za tu svrhu. U Njemačkoj se dijele se na pse vodiče, pse za pomoć u kretanju (npr. za osobe koje imaju amputacije, paraplegiju, i sl.), signalne psi za osobe s teškoćama sluha, pse pokazatelje promjena (za osobe s epilepsijom, dijabetesom, itd.) i pse za osobe sa psihosocijalnim teškoćama (npr. depresija, PTSP, i dr.) (BMAS, 2023). Glavna svrha korištenja pasa pomagača u Njemačkoj povezuje se sa povećanjem samoodređenja i sudjelovanja osoba s invaliditetom u svim područjima života, a ističe se i doprinos pasa u razvoju komunikacije kod korisnika (BMAS, 2023). Njemačka ima razvijene 4 škole koje rade na treniranju pasa i osposobljavanju ljudi te redovito surađuje s ADE-om na razvijanju suvremenih principa u obrazovanju instruktora, zajedno sa Ujedinjenim Kraljevstvom (Assistance Dogs International, 2023).

Dakle, dva su pravna izvora koja čine okosnicu njemačkog zakonodavstva u ovom području, a to su zakon o ravnopravnosti osoba s invaliditetom to jest Gesetz zur Gleichstellung behinderter Menschen (BGG) (2002) te pravilnik o psima pomagačima, Assistenzhundeverordnung (AhundV) (2022).

BGG (2002) sadrži propise o psima pomagačima te regulira obuku, testiranje i držanje psa (pravila prema kojima se osoba mora skrbiti o psu pomagaču kod kuće). Među prvim odredbama se ističe kako tijela javne vlasti, stanari te pružatelji usluga (ne)pokretnih objekata ne smiju uskratiti pristup osobama u pratnji psa pomagača (BGG, 2002). Isto kao i u Hrvatskoj, bitno je da korisnik uz sebe ima iskaznicu kojom dokazuje poseban status psa ili pas mora biti označen kao pomagač. Zakonski opravdane iznimke za onemogućavanje pristupa mogu biti higijenski razlozi u prehranbenim te ugostiteljskim objektima ili u zdravstvenim ustanovama, ako se ispostavi da postoji objektivni rizik za druge pacijente (BGG, 2002). U pravilu spomenuta mjesta ipak dopuštaju uvođenje pasa pomagača (BMAS, 2023).

Osim što pas mora biti posebno osposobljen te prilagođen individualnim potrebama osobe s invaliditetom, mora biti osiguran u slučaju tjelesnih ozljeda, materijalne štete i drugih financijskih gubitaka koje prouzroči (BGG, 2002). Odgovornost za spomenute radnje preuzima vlasnik.

BGG (2002) ističe pojam „zajednice čovjeka i životinje“ te se iz takvog gledišta pristupa procesu obuke. Težnja je prema dugoročnom zajedničkom funkcioniranju u društvu pa je zbog toga važno da je pas poslušan, da pruža adekvatnu pomoć te da je prihvatljivog socijalnog i ekološkog ponašanja. Vlasniku se prenosi potrebno znanje za uspješnu skrb i brigu o psu, u odnosu na njegovu pasminu i uči ga se vještinama upravljanja psom (BGG, 2002). Isti zakon nudi mogućnost korištenja usluge psa pomagača osobama s invaliditetom koje zbog prirode svog invaliditeta ili dobi nisu u mogućnosti pružiti primjerenu skrb psu, ali u tom slučaju se psu osigurava drugi skrbnik te se on smatra vlasnikom psa (BGG, 2002). U Hrvatskoj takvu ulogu ima zakonski zastupnik osobe s invaliditetom, dok za provođenje aktivnosti sa psom pomagačem postoji voditelj psa pomagača, koji mora biti osposobljen za tu svrhu te dobiti suglasnost od korisnika ili njegovog zakonskog zastupnika (Zakon o korištenju pasa pomagača, NN 39/19).

Kao nadopuna BGG-u i za propisivanje kriterija opće prikladnosti psa pomagača, izglasan je pravilnik o psima pomagačima, AHundV (2022). Njime se detaljno definira postupak osposobljavanja psa i čovjeka, ispit koji je nužno položiti, naknadno priznanje statusa psa pomagača, obrazovne ustanove koje provode osposobljavanje, ispitivače pred kojima se polaže ispit, i sl. Obzirom da Pravilnik stupio na snagu dosta kasno u odnosu na povijest pasa pomagača u Njemačkoj, omogućava da nekvalificirani psi, koji od ranije rade kao pomagači, polažu ispit kako bi postali formalno kvalificirani. Njemačka također nudi mogućnost da psi iz skloništa mogu postati psi pomagači. U tom slučaju pasmina nije važna, no bitno je naglasiti da pas mora biti u dobi šteneta jer već tada kreće osnovna obuka koja traje do navršenog 15. mjeseca dobi, nakon čega slijedi formalni trening (BMAS, 2023). U Hrvatskoj ne postoji opcija regrutiranja pasa iz azila. U Silveru se provodi planirano križanje pasa kako bi izrodilo leglo sa puno kvalitetnijim genetskim materijalom, odnosno reduciranim rizikom od bolesti (npr. displazije kukova ili sljepoće), u svrhu kvalitetnijeg života korisnika i psa, smanjenja veterinarskih troškova i prolongiranja radnog vijeka psa. Psi iz azila nose

sa sobom veći rizik jer je teško predvidjeti njihove genetski predodređene slabosti, što može dovesti do ranijeg umirovljenja, a to nije u interesu korisnika (Centar za rehabilitaciju Silver, 2023).

Njemačka omogućava da svaka pravna i fizička osoba nudi kompletnu obuku za korisnike i pse, uz prethodno ispunjene pretpostavke koje su propisane Pravilnikom (2022). Isto je odnedavno omogućeno i u Hrvatskoj novim Zakonom (NN 19/19).

Smatra se da prosječan trošak za trening psa pomagača iznosi od 25 do 30 000 eura (Rehacare International, 2023). Njemačko zdravstveno osiguranje korisniku pokriva troškove osposobljavanja, ali ne i troškove psa koji mogu iznositi do 400 eura mjesečno. U Njemačkoj također postoji porez koji se plaća za svakog kućnog ljubimca, ali ipak su korisnici pasa vodiča oslobođeni od obveze plaćanja (Rehacare International, 2023). U Hrvatskoj korisnik dobije besplatno psa i ne plaća usluge Silvera (aktivnosti provedene od osposobljavanja do njegova korištenja), no snosi troškove daljnje brige o psu (Centar za rehabilitaciju Silver, 2023).

Hrvatska se može pohvaliti razvijenošću sustava obrazovanja i osposobljavanja korisnika i pasa pomagača. Neprestanom suradnjom s inozemnim stručnjacima iz Amerike, Grčke, Izraela, Slovenije, itd., u centru Silver izmjenjuje se znanje. Hrvatski stručnjaci, kao i psi, sudjeluju na stranim konferencijama, a iste se i organiziraju u Zagrebu u sklopu Centra (Centar za rehabilitaciju Silver, 2023). Iako ima još dosta prostora za napredak, kontinuirano prati trendove i drži zavidan standard kada se radi o uzgoju i selekciji pasa pomagača te edukaciji korisnika i stručnjaka koji sudjeluju u procesu.

6. Dobrobiti korištenja pasa vodiča za osobe s oštećenjem vida

Kao što je i do sada u tekstu spomenuto, korištenje pasa vodiča značajno može poboljšati mobilnost i psihosocijalnu dobrobit njihovih korisnika. Naravno, radi se o usluzi koja nije primjerena svakom korisniku, već onima koji zaista to žele, donesu odluku, prođu kroz zahtjevan postupak osposobljavanja za korištenje psa kao svoje primarno pomagalo. koja može predstavljati izvor podrške te ga dodatno uključiti u zajednicu. Partnerstvo između psa vodiča i korisnika, kao i drugi odnosi između psa i

vlasnika, razlikovat će se u odnosu na interesa i potreba te osobnosti oba člana u odnosu, ali ipak ima nekoliko zajedničkih dobrobiti koje čine taj odnos drugačijim, u odnosu na posjedovanje kućnog ljubimca (Thibeaut i Wedl, 2009, prema York i Whiteside, 2018).

Kako bi se unaprijed spriječili negativni ishodi odnosa, pomno planiranim uparivanjem (engl. matching), uzimanjem u obzir okolnosti korisnikovog doma i društvene zahtjeve, nastoji se poklopiti čovjeka i psa u što više zajedničkih točaka. Ipak, fokus je i dalje na sposobnostima rukovanja i funkcionalnim potrebama korisnika, stoga ne znači da će svako uparivanje završiti uspješno. Jedan od čestih razloga neuspješnog uparivanja, nezadovoljstva i nemogućnosti uspostavljanja povezanosti su neispunjena očekivanja koje korisnik ima od psa, pogotovo ako iza sebe već ima iskustvo korištenja psa vodiča (O'Connor, 2014, prema York i Whiteside, 2018). Prema Lloyd i sur. (2009) kompatibilnost bi se trebala zasnivati na holističkom pristupu, na način da se povezanost temelji na ponašanju, fizičkoj i psihičkoj podudarnosti psa vodiča i njegovog korisnika.

Nekoliko je psihosocijalnih dobrobiti koje pas vodič donosi slijepoj ili slabovidnoj osobi:

1. Povećana neovisnost i samopouzdanje korisnika

Psi vodiči osobama s oštećenjem vida omogućavaju da se kreću u poznatoj i nepoznatoj okolini sa većom razinom neovisnosti. Smatra se da u slučaju gubitka vida, osobe koje vrte osjećaj neovisnosti, vjerojatno će povećati razinu vlastite mobilnosti, više će se kretati i zajedno s time poboljšavati razinu svog samopouzdanja i samopoštovanja (Lloyd, La Grow, Stafford i Budge, 2008, prema Lane, Matthews, Ellison i Palmer, 2016). U jednom istraživanju istaknule su se prednosti korištenja pasa vodiča u obliku povećane samostalnosti, boljeg samopouzdanja, povećane asertivnosti i smanjenih osjećaja usamljenosti i depresije u više od 70% sudionika (Fairman i Huebner, 2001, prema Audrestch i sur., 2015). Osobe s oštećenjem sluha, korisnici pasa pomagača, također su iskazali značajno nižu razinu usamljenosti od osoba na listi čekanja za psa (Hart, Hart i Bergin, 1987, prema Audrestch i sur. 2015). Isti autori navode kako korisnici smatraju pse pomagače vlastitim suputnicima i članovima obitelji. Druga istraživanja pokazala su kako je korištenje psa pomagača

kod osoba s invaliditetom rezultiralo smanjenom razinom socijalne izolacije i usamljenosti te povećanom razinom samopouzdanja i samostalnosti (Wiggett-Barnard i Steel, 2008; Magus, 2014; Mills, 2017). Samopouzdanje u korisnika najviše proizlazi iz činjenice da se može, uz pratnju psa, samostalno kretati i prilagođavati se mjestima koja mu nisu toliko poznata. Također, moguće je da će pas vodič, koji pokazuje inicijativu i samopouzdanje, takve osobine zrcaliti i na svog korisnika (Arata i sur., 2010, prema Craigon i sur., 2017).

S druge strane, pokazalo se da prestanak partnerstva sa psom vodičem, bilo u vidu smrti psa ili njegova umirovljenja, može rezultirati psihosocijalnim posljedicama kao što su osjećaj gubitka (Allen, 2006; Ward, 2010) te sniziti samopouzdanje kod korisnika (Schneider, 2005). Prema Nicholson, Kemp-Wheeler i Griffithsu (1995), gubitak psa pomagača ponekad se može izjednačiti sa gubitkom kućnog ljubimca, bliskog prijatelja ili čak člana obitelji. Ipak, u istraživanju Lloyda i sur. (2021) većina sudionika izrazila je da se brzo odluči za novog psa vodiča radi visoke potrebe za mobilnošću.

2. Emocionalna dobrobit

Pas pomagač, osim što izvodi zadatke sukladno potrebama korisnika kojem je namijenjen, također ga se trenira da pruža podršku. Emocionalna povezanost bitna je uspješnost obiju strana. Sudionici longitudinalnih istraživanja istaknuli poboljšanu razinu emocionalne dobrobiti nakon perioda od 3 do 6 mjeseci od dolaska psa pomagača (Shintani i sur., 2010; Rodriguez, Bibbo i O’Haire, 2018). Korisnici pasa vodiča, u kontekstu emocionalne podrške, najveći naglasak se stavljaju na zajedništvo (engl. companionship) koje je, uz neovisnost, drugi najvažniji razlog zbog čega se odlučuju za tu uslugu (Lane i sur., 1998). Pokazalo se kako psi pomagači donose pozitivne ishode u emocionalnom funkcioniranju, samopouzdanju i vitalnosti, a neki korisnici su retrospektivno istaknuli kako im se poboljšalo zdravlje na emocionalnoj i psihološkoj razini otkad su dobili psa pomagača (Lane i sur., 1998, prema Rodriguez i sur., 2020).

Kod pasa vodiča, povezanost sa korisnikom jako je važna jer im omogućava veću razinu koordinacije i posljedično sigurnije kretanje. Za razliku od kućnih ljubimaca, veza korisnik-pas vodič posebna je iz razloga što se temelji se na kooperativnosti

obostranoj uključenosti, interaktivnosti i osjećaju sigurnosti (Valsecchi, Previde, Accorsi i Fallani, 2010). Pokazalo se da u slučaju razdvojenosti, psi vodiči pokazuju jaču srčanu aktivnost, od pasa kućnih ljubimaca (Fallani i sur., 2007, prema Valsecchi i sur., 2010).

3. Promjene u mentalnom zdravlju

Već je poznato da postoje psi pomagači specifično opredijeljeni za pomaganje koje boluju od nekog mentalnog poremećaja, npr. PTSP, depresija, anksioznost, šizofrenija ili bipolarni poremećaj (Lloyd, Johnson i Lewis, 2019). Osobe s oštećenjem vida skupina su koja imaju visok rizik od razvoja mentalnih poremećaja, posebno depresije i anksioznosti (Nyman, Gosney i Victor, 2010, prema Demmin i Silverstein, 2020). Često je gubitak vida povezan sa percipiranim pogoršanjem mentalnog zdravlja jer osobama takva promjena otežava i reducira kretanje što je jedan od faktora za razvoj depresije (Watkinson, 2011, prema Marquès-Brocksopp, 2015). Točnije, osobe koje koriste psa vodiča, mogu ga vidjeti kao ekstenziju sebe, stoga prestankom tog odnosa, osobe dolaze do spoznaje da su izgubili mobilnost koju su imali kroz psa vodiča (Sanders, 2000, prema Marquès-Brocksopp, 2015).

S druge strane, rezultati istraživanja provedenog nad osobama s invaliditetom pokazuju da sudionici koji imaju probleme mentalnog zdravlja ili kompleksniji invaliditet, često ne mogu učinkovito koristiti pse pomagače, za razliku od onih koji takve probleme nemaju. Obično s korisnici i/ili njihove obitelji odluče za tu uslugu zbog toga što su čuli da uz pomoć pasa pomagača mogu poboljšati svoje mentalno zdravlje, ali istovremeno je bitna dobrobit psa i uspostava uspješnog odnosa (Gravrok, Bendrups, Howell i Bennett, 2019). Bitno je procijeniti je li ova usluga donosi više koristi ili štete jednoj i drugoj strani. Pas vodič nije nužno garancija za psihološku dobrobit osobe s oštećenjem vida, pogotovo ako se zna i može služiti drugim pomagalom (Wiggett, 2006).

4. Više socijalnih interakcija

Provelo se istraživanje u kojem su se uspoređivale osobe sa psom vodičem i osobe s bijelim štapom te se pokazalo da je prva skupina doživjela puno više socijalnih interakcija, od druge (Hoyt i Hudson, 1980). Slične rezultate pokazalo je i istraživanje

provedeno nad osobama u invalidskim kolicima koji koriste pse pomagače (Hart, Hart i Bergin, 1987).

Poboljšavanje društvene participacije kod korisnika još je jedna od prednosti koje donose psi pomagači jer npr., povećavaju vrijeme provedeno u društvenim aktivnostima (Crowe i sur., 2014; Crowe i sur., 2018; Lamontagne i sur., 2020). Rezultati jednog istraživanja pokazuju da je 92% sudionika, korisnika pasa pomagača, izjavili su povećanu razinu svoje socijalne uključenosti, 73% njih je istaknulo kako su stekli nova prijateljstva otkada su dobili psa pomagača (Lane, McNicholas i Collis, 1998, prema Audrestch i sur., 2015). Učinak socijalne facilitacije koju pas donosi u razgovor doprinosi tome da se osobe lakše upuštaju u razgovor, npr. pitaju pitanja o psu i načinu kretanja, začude se kako je poslušan, pohvale ga i slično. Također, ruši početnu barijeru u prilaženju korisniku jer otkriva jedan od mogućih zajedničkih interesa, pogotovo ako osoba koja prilazi ima kućnog ljubimca ili je ljubitelj životinja. Osim spomenutog, osobe se u prisustvu pasa mogu doimati puno pristupačnijima, a u nekim slučajevima i doprinijeti podizanju društvenog statusa. Npr., Lockwood (1985) je zaključio kako ljudi percipiraju osobe sa psima puno pozitivnijima i sretnijima, te im posredno ističe neke pozitivne vrline kao što su brižnost, mogućnost uspostave povezanosti s drugima i sl.

Suprotno spomenutim nalazima, neki korisnici su svoja iskustva opisali prilično nelagodnima u pogledu interakcija s drugim ljudima i/ili psima. Nekima je sigurnost i kretanje bilo narušeno zbog napada drugih pasa, najčešće puštenih, usprkos tome što je njihov pas ostao smiren (Craigon i sur., 2017). Osobe s oštećenjem vida često svoje kretanje svode na rutinu kako bi lakše i brže obavljali svakodnevne aktivnosti. Konkretno, memoriraju i stvaraju umne mape npr. od doma do posla/škole/pošte/bolnice, itd. U istraživanju Marquès-Brocksopp (2015). pokazalo se da napad na psa vodiča posljedično dovodi do promjene svakodnevne rute zbog straha od ponovnog kontakta s ugrozom. Učenje novih ruta, djelomično je olakšano prisustvom psa vodiča, a nepoznat teren je za osobu s oštećenjem predstavlja izvor anksioznosti, straha, neizvjesnosti i veći rizik od ozljede (Marquès-Brocksopp, 2015). Nekad korištenje psa vodiča može uzrokovati i nepoželjne reakcije kod drugih, posebno kada se radi o specifičnim javnim mjestima kod kojih su higijenski uvjeti važan prediktor za uspješnost posla, npr. restorani ili bolnice. Magnus (2016). je

istaknuo glavne argumente neprihvatanja pasa pomagača od strane ljudi: smatraju ih opasnim, mogu izazvati alergijske reakcije i narušavaju higijenske uvjete.

5. Poboljšana kvaliteta života

Kvalitetu života treba promatrati iz više smjerova. Nekada se čini paradoksalnim kada osobe s invaliditetom svoju kvalitetu života označavaju odličnom, premda imaju jednu ili više teškoća, koje se jasno i vide. Zato se kvalitetu života promatra sveobuhvatno. Ona ne podrazumijeva isključivo dobro zdravlje, već stanje kompletnog psihičke, mentalne i socijalne dobrobiti kod pojedinca (WHO, 1997, prema Glenk i sur., 2019). Obzirom da postoji više različitih definicija kvalitete života, sukladno tome i mjernih instrumenata pomoću kojeg se ona mjeri, interpretacije dosadašnjih rezultata variraju.

Korištenjem psa pomagača poboljšava se korisnikova dobrobit, kvaliteta života i smanjuje se stigma prema osobama s invaliditetom obzirom na pomagalo (Sanders, 2000, prema Gravrok i sur., 2019). Korisnici pasa vodiča, uz iskazano zadovoljstvo, također iskazuju veću razinu odgovornosti i stresa jer se moraju brinuti o živom biću koje nije samo pomagalo. Ipak, sveukupno poboljšava kvalitetu života donoseći balans zadovoljstva i odgovornosti u svakodnevnom životu (Rodriguez i sur., 2018, prema Rickly, Halpern, Hansen i Welsman, 2021). U istraživanjima o iskustvu korištenja pasa vodiča, pokazalo se kako se kvaliteta života korisnika povećava kroz poboljšanu mobilnost, povećano samopouzdanje i neovisnost, ali s druge strane ističu se i negativni aspekti tog iskustva, npr. odgovornost i briga o psu i neugodnosti zbog ponašanja psa u nekim društvenim okruženjima (Refson i sur., 1999; Miner i sur., 2001; Lloyd i sur., 2008a). Pas vodič zahtjeva financijske izdatke. U Hrvatskoj je osposobljavanje više-manje besplatno, ali kad pas otiđe kod korisnika on tada postaje njegov financijski teret, koji može varirati i od 20 do 50 eura mjesečno, što može biti izvor financijskog stresa (Centar za rehabilitaciju Silver, 2024). U jednom je intervjuu 57-godišnji korisnik psa vodiča rekao da se od psa oprašta dva puta, jednom kad se umirovi, a drugi put kad ugine (BBC, 2017). Za mnoge korisnike gubitak psa vodiča znači gubitak partnera (tj. prijatelja i podrške) te kroz proces tugovanja im se može narušiti mentalno zdravlje i emocionalno stanje.

Ipak, većina dosadašnjih nalaza, kao što je rečeno u tekstu, ukazuje na pozitivne rezultatu po pitanju kvalitete života, bez obzira na spomenute otežavajuće faktore. Ipak

radi se o subjektivnim procjenama korisnika o svom iskustvu, a pas vodič često je prikazan u ulozi posrednika između osobe s oštećenjem vida i okoline, stoga u nekim situacijama može biti izvor stresa, dok u drugim situacijama prijatelj, pratnja i motivator.

7. Robotski pas vodič

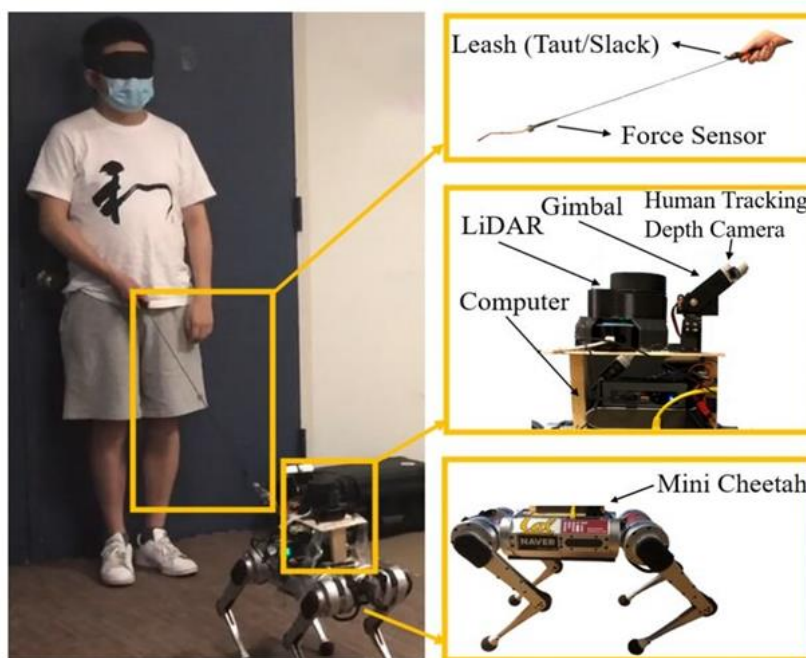
Zadnjih godina umjetna inteligencija postaje predmet interesa u mnogim područjima pa tako i u razvoju pomagala za slijepe i slabovidne osobe. Rezultat toga je razvijena alternativa psima vodičima, robotski pas vodič (engl. *the guide dog robot*) koji na temelju senzora, pametnih algoritama i napredne tehnologije omogućava sigurno kretanje. Prvi pas vodič, poznatiji kao „*RoboDog*“ proizveden je u Hondi 2003 godine. Naglašeno je kako nije izrađen u svrhu zamjene, ali ipak je donio neke prednosti u odnosu na „žive“ pse vodiče s ciljem da se pruži adekvatnija podrškama osobama s oštećenjem vida. Za početak, robotski pas puno je ekonomičniji po pitanju uloženog vremena za postizanje jednake ili bolje kvalitete kretanja zajedno s korisnikom. Priprema psa vodiča počinje selekcijom, zatim socijalizacijom do prve godine starosti, potom treningom i tek nakon polaganja ispita zajedno s korisnikom, započinje svoj rad. To je dugotrajan i skup proces koji traje otprilike 2 godine, a košta od 12 000 do 20 000 dolara. Cijena robotskog psa vodiča kreće se oko 2000 dolara pod garancijom dugotrajnosti i ne zahtjeva konstantno ulaganje za održavanje (Robotics, 2023, prema Hwang i sur., 2024). Prosječan radni vijek psa vodiča je oko 5 godina, a rastućim brojem osoba s oštećenjem vida diljem svijeta, očekuje se veća potreba za ovom uslugom u budućnosti. Nadalje, znanje jednog psa vodiča, ne može se prenijeti na drugog ili na njegovog potomka, a robotom se jednako moguće sigurno i učinkovito kretati kroz uske prolaze, izbjegavati prepreke i manevrirati prostorom (Xiao i sur., 2021).

Posebno je osmišljen za kretanje u nepoznatim prostorima, a pomoću svojih senzora detektira okoliš (npr. kakva je cesta, kretanje ljudi, širina, dubina prostora i sl.) i zatim odabire najoptimalniju rutu za korisnika. Jednako kao i psu vodiču ugrađene su mu osnovne sposobnosti: slušanje naredbi, odbijanje naredbi u slučaju opasnosti, prilagođavanje brzini korisnika i mapiranje destinacija (Hong i sur., 2022). Robotski

pas vodič može slati korisniku povratne informacije auditivno i taktilno. Isto tako, s njim je moguće uspostaviti verbalnu komunikaciju. U sebi ima ugrađeno prepoznavanje glasa, stoga može odgovoriti na pitanja svom korisniku i izvijestiti ga o stanju okoline u kojoj se nalaze. Primarni cilj korištenja robotskog psa je poboljšavanje mobilnosti i samostalnosti osoba s oštećenjem vida, omogućavanje sigurnijeg putovanja i uspješno kretanje u različitim unutarnjim i vanjskim okruženjima.

Slika 7.1.

Robotski pas vodič „Mini Cheetah“

Izvor: Robotic Guide Dog: Leading s Human with Leash-Guided Hybrid Physical Interaction, 2021

Finalno, robotski psi vodiči jednako su učinkoviti kao i tradicionalni psi vodiči. Korisnici bi mogli biti zainteresirani, obzirom da roboti potencijalno mogu nadmašiti pse vodiče u svim aspektima sigurnosti kretanja. Ipak, dostupnost i cijena možda su upitni, obzirom da se radi o tehnologiji koja je još u razvoju i eksperimentalnoj fazi. Kako su spomenuta istraživanja pokazala, emocionalne i psihosocijalne dobrobiti mogu biti izostavljene, obzirom da se radi o potpuno predvidljivom uređaju, programiranom isključivo za efikasnost, a ne za podršku. Izostaje aspekt povezanosti između čovjeka i životinje, koja se može vidjeti i osjetiti u zajedništvu sa psom vodičem. Obe solucije su zanimljive, kvalitetne i korisne za osobu s oštećenjem, a hoće

li se korisnik odlučiti za robota ili prirodnog psa, vjerojatno će ovisiti o individualnim potrebama, dostupnosti i socio-ekonomskom statusu.

8. Zaključak

Prvi dokazi o korištenju pasa kao vodiča pronađeni su u ostacima Pompeja, dok se formalno školovanje ljudi i pasa počelo razvijati u prošlom stoljeću, točnije u Njemačkoj 1916. pod inicijativom dr. Stallinga. Uvidio je korist njemačkih ovčara za svoje pacijente s oštećenjem vida, što ih čini i prvim korisnicima u tadašnjem poslije ratnom razdoblju. U Hrvatskoj je školovanje pasa pomagača i vodiča krenulo u posljednjih 30 godina. Krajem 90-tih donosi se Zakon (NN 131/98) u kojem se prvi put definirao pas vodič, njegov korisnik i pravo pristupačnosti javnim mjestima. 2008. godine Grad Zagreb osniva specijaliziranu ustanovu za osposobljavanje ljudi i pasa za tu uslugu, a novim i trenutnim Zakonom (NN 39/19), uvodi se razdioba između pasa pomagača i terapijskih pasa te detaljnije se definiraju prava i obveze njihovih korisnika (Centar za rehabilitaciju Silver, 2024).

Korisnika pasa vodiča i Hrvatskoj trenutno je 21. Preduvjeti za ostvarivanje ove usluge su punoljetnost, dijagnosticirano oštećenje vida (sljepoća ili slabovidnost) i uspješno savladana tehnika bijelog štapa. Osposobljavanje traje oko 8 mjeseci, dok sama priprema i trening psa može potrajati i do 2 godine njegove starosti. Važno je da se dodjela psa korisniku temelji na prethodnom podudaranju kojim se zapravo poklapa odgovarajući pas s odgovarajućim korisnikom, primarno se to odnosi na karakter i razinu aktivnosti obiju strana. Podudaranje je jedan od glavnih preduvjeta uspješnog odnosa između psa vodiča i osobe koja ga koristi (Lloyd i sur., 2016), dok su neispunjena očekivanja korisnika o njegovom psu vodiču temeljni razlog nezadovoljstva i slabe suradnje (O'Connor, 2014, prema York i Whiteside, 2018). Jedna od zemalja koja dijeli slično zakonodavstvo s hrvatskim je Njemačka. Uz terapijske i pomagače, ima širi opus pasa koji služe u različite svrhe, npr. epilepsija, dijabetes, oštećenje sluha, depresija, PTSP, itd. (BMAS, 2023). Njemački zakon BGG (2002) i pravilnik AHundV (2022) su osnova za ostvarivanje prava na pse pomagače, a posebnih razlika u postupku i osposobljavanju zapravo i nema. Može se reći da Hrvatska prati trendove u ovom području te pruža zavidan standard, kao Njemačka, koja je pionir razvoja ovog područja u Europi.

Što se tiče iskustava korisnika s korištenjem pasa vodiča, u većini istraživanja progovaraju o nizu dobrobiti koje im sveukupno poboljšavaju kvalitetu života. Pokazalo se kako prisutnost psa pomagača i/ili vodiča može rezultirati povišenom neovisnošću i samopouzdanjem kod korisnika, primarno zbog toga što im omogućava lakše kretanje na nepoznatim mjestima (Wiggett-Barnard i Steel, 2008; Magus, 2014; Mills, 2017). Emocionalna povezanost se smatra jednako bitnom za psa i čovjeka. Korisnici u kontekstu emocionalne dobrobiti najviše ističu zajedništvo, koje je nakon mobilnosti 2. najvažniji razlog za korištenje te usluge (Lane i sur., 1998). Kod pasa vodiča, povezanost s korisnikom važna je za bolju koordinaciju. Mentalno zdravlje može biti pozitivna posljedica korištenja psa pomagača, ali jednako važan i preduvjet za učinkovitost ove usluge. Pokazalo se kako pas nije rješenje za mentalno zdravlje, iako može smanjiti razinu depresije, anksioznosti, koji jesu rastući problemi kod osoba s oštećenjem vida (Nyman, Gosney i Victor, 2010, prema Demmin i Silverstein, 2020). Prilikom donošenja odluke o ovoj usluzi, važno je sagledati dobrobit korisnika i dobrobit psa, kako ne bi zapravo donijela više štete, nego koristi. Psi mogu biti i djeluju kao „socijalni facilitatori“ između korisnika i okoline jer njihovo korištenje može sniziti razinu socijalne izolacije, povećati društvenu participaciju, a neki sudionici su istaknuli kako su sklopili nova prijateljstva otkad su dobili psa pomagača (Lane, McNicholas i Collis, 1998, prema Audrestch i sur., 2015). Ipak, najviše izazova doživljavaju kada se žele kretati na javnim mjestima ili kada nailaze na tuđe pse. Sudionici ističu kako nekada nailaze na prepreke prilikom ulaska u kafiće, hotele ili u javni prijevoz. Korisnici pasa vodiča doživljavaju otpor od strane drugih, koji pse smatraju opasnim ili da izazivaju alergijske reakcije, ili narušavaju higijenske uvjete (Magnus, 2016). Ističe se kako su psi najmanje prihvaćeni u restoranima, taksijima i hotelima (Matsunaka i Koda, 2008). Korištenje psa pomagača može rezultirati diskriminacijom, a sudionici neprihvatanje pasa kao pomagala objašnjavaju neinformiranošću i neznanjem. Diskriminiranje osobe na temelju pomagala direktno se krši s teorijom inkluzije u kojoj je glavna svrha socijalnih kontakata zadovoljavanje potrebe za pripadanjem, nezavisnošću, samoostvarenjem i sigurnošću (Cvetko, Gudelj i Hrgovan, 2000). S druge strane, korištenjem psa pomagača poboljšava se kvaliteta života korisnika te smanjuje stigma prema osobama s invaliditetom s obzirom na pomagalo pomagalo (Sanders, 2000, prema Gravrok i sur., 2019).

Budućnost će donijeti nove izazove za aktere koji se bave osposobljavanjem ljudi i pasa vodiča jer se u zadnjih 20 godina radi na razvoju robotskih pasa vodiča koji imaju potencijal biti efikasnija, sigurnija i učinkovitija pomagala, od tradicionalnih. Ipak, većina korisnika radije bi robotske pse koristila kao nadopunu „prirodnim“ psima jer su robotski uređaji još uvijek u eksperimentalnoj fazi i manje su dostupni.

9. Popis tablica:

Tablica 4.1. <i>Tablični prikaz prava u okviru Zakona o korištenju pasa pomagača (NN 39/19)</i>	13
---	----

10. Popis slika:

Slika 7.1. <i>Robotski pas vodič „Mini Cheetah“</i>	29
---	----

11. Literatura:

1. Allen, D.M. (2006). Letting go of the harness for the last time: A descriptive realism approach to exploring the ending of working relationships with guide dogs. *The McNair Scholars Journal*, 2(1), 7-13.
2. Assistance Dogs International (2023). *Assistance Dogs International Europe Regional Chapter (ADEu)*. Posjećeno 18.11.2023. na mrežnoj stranici Assistance Dogs International: <https://assistancedogsinternational.org/main/assistance-dogs-international-europe-regional-chapter-adeu/>
3. *Assistenzhundeverordnung (AHundV)* (2022). *Bundesgesetzblatt*, br. 53/2022.
4. Audrestch, H. M., Whelan, C. T., Grice, D., Asher, L., England, G. C., & Freeman, S. L. (2015). Recognizing the value of assistance dogs in society. *Disability and health journal*, 8(4), 469- 474.
5. BBC. (2017). *Guide dogs: Coping with retirement and death*. Posjećeno 03.03.2024. na mrežnoj stranici BBC-a: <https://www.bbc.com/news/uk-42028076>
6. Bremhorst, A., Mongillo, P., Howell, T., & Marinelli, L. (2018). Spotlight on assistance dogs—Legislation, welfare and research. *Animals*, 8(8), 129.
7. Bremhorst, A., Mongillo, P., Howell, T., & Marinelli, L. (2018). Spotlight on assistance dogs—Legislation, welfare and research. *Animals*, 8(8), 129.
8. Bundesministerium für arbeit und soziales (2023). *Fragen und Antworten zur Assistenzhundeverordnung (AHundV)*. Posjećeno 18.11.2023. na mrežnoj stranici BMAS: <https://www.bmas.de/DE/Service/Gesetze-und-Gesetzesvorhaben/assistentzhundeverordnung.html>
9. Centar za rehabilitaciju Silver (2023). *Centar za rehabilitaciju Silver*. Posjećeno 23.09.2023. na mrežnoj stranici Centra za rehabilitaciju Silver: [Centar za rehabilitaciju Silver » Centar za rehabilitaciju Silver \(czrs.hr\)](http://www.centarzasilver.hr)
10. Cerić, H. (2008). Mogućnost konstituiranja teorije inkluzivnog obrazovanja. *Metodički obzori*, 31 (5), 49-62.
11. Christian H., Giles-Corti B. & Knuiman M. (2010). I'm just a'-walking the dog: correlates of regular dog walking. *Family & Community Health*, 33 (1), 44-52.

12. Craigon, P. J., Hobson-West, P., England, G. C., Whelan, C., Lethbridge, E., & Asher, L. (2017). "She's a dog at the end of the day": Guide dog owners' perspectives on the behaviour of their guide dog. *PloS one*, 12(4), 1-19.
13. Cvetko, J., Gudelj, M. T., & Hrgovan, L. (2000). Inkluzija. *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme*, 1(1), 24-28.
14. Demmin, D. L., & Silverstein, S. M. (2020). Visual impairment and mental health: unmet needs and treatment options. *Clinical Ophthalmology*, 14, 4229-4251.
15. Due, B., & Lange, S. (2018). Semiotic resources for navigation: A video ethnographic study of blind people's uses of the white cane and a guide dog for navigating in urban areas. *Semiotica*, 222, 287-312.
16. Fishman, G. A. (2003). When your eyes have a wet nose: the evolution of the use of guide dogs and establishing the seeing eye. *Survey of ophthalmology*, 48(4), 452-458.
17. Friedmann, E., Son, H., & Saleem, M. (2015). *The animal-human bond: Health and wellness*. San Diego: Academic Press.
18. Gesetz zur gleichstellung von menschen mit behinderungen (BGG). *Bundesgesetzblatt*, 28/2002.
19. Glenk, L. M., Příbylová, L., Stetina, B. U., Demirel, S., & Weissenbacher, K. (2019). Perceptions on health benefits of guide dog ownership in an austrian population of blind people with and without a guide dog. *Animals*, 9(7), 428.
20. Goldman, J. (2010). *Man's new best friend? A forgotten Russian experiment in fox domestication*. Posjećeno 22.09.2023. na mrežnoj stranici Scientific american: [Man's new best friend? A forgotten Russian experiment in fox domestication - Scientific American Blog Network](#)
21. Gravrok, J., Bendrups, D., Howell, T., & Bennett, P. (2019). Beyond the benefits of assistance dogs: Exploring challenges experienced by first-time handlers. *Animals*, 9(5), 203.
22. Hart, L., Hart, B. & Bergin B. (1987). Socialising effects of service dogs for people with disabilities. *Anthrozoös*, 1(1), 41-44.
23. Horard-Herbin, M. P., Tresset, A., & Vigne, J. D. (2014). Domestication and uses of the dog in western Europe from the Paleolithic to the Iron Age. *Animal Frontiers*, 4(3), 23-31.
24. Hoyt, L. & Hudson JW. (1980). Dog-guides or canes: effects on social interaction between sighted and unsighted individuals. *International Journal of Rehabilitation Research*, 3(2), 252-254.
25. Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet (2023). *Povijest*. Posjećeno 22.09.2023. na mrežnoj stranici Hrvatske udruge za školovanje pasa vodiča i mobilitet: <https://www.psivodici.hr/o-nama/povijest/>
26. Hwang, H., Jung, H. T., Giudice, N. A., Biswas, J., Lee, S. I., & Kim, D. (2024). *Towards Robotic Companions: Understanding Handler-Guide Dog Interactions for Informed Guide Dog Robot*. Posjećeno 05.03.2024. na mrežnoj stranici arXiv-a: [Towards Robotic Companions: Understanding Handler-Guide Dog Interactions for Informed Guide Dog Robot Design \(arxiv.org\)](#)

27. International guide dog federation (2023). *History of guide dogs*. Posjećeno 22.09.2023. na mrežnoj stranici International guide dog federation: [History of Guide Dogs - International Guide Dog Federation \(igdf.org.uk\)](https://www.igdf.org.uk/history)
28. Jeličić, N. (2018). *Domestikacija psa i današnja raznolikost*. Završni rad. Zagreb: Agronomski fakultet.
29. Joshua, M. (2019). *Dogs in the Ancient World*. Posjećeno 22.09. na mrežnoj stranici [World history encyclopedia: https://www.worldhistory.org/article/184/dogs-in-the-ancient-world/](https://www.worldhistory.org/article/184/dogs-in-the-ancient-world/)
30. Knol, B. W., Roozendaal, C., Van den Bogaard, L., & Bouw, J. (1988). The suitability of dogs as guide dogs for the blind: criteria and testing procedures. *Veterinary Quarterly*, 10(3), 198-204.
31. Lane, D., McNicholas, J. & Collis, G. (1998). Dogs for the disabled: Benefits to recipients and welfare of the dog. *Applied Animal Behaviour Science*, 59, 49–60.
32. Lane, D., McNicholas, J., & Collis, G. (1998). Dogs for the disabled: Benefits to recipients and welfare of the dog. *Applied Animal Behaviour Science*, 59, 49-60.
33. Lane, G., Matthews, B., Ellison, C., & Palmer, C. (2016). There's more to a dog guide than meets the eye: A preliminary exploration of potential health benefits of dog guide use. *Vision Rehabilitation International*, 8(1), 27-36.
34. Lloyd, J. K. F., La Grow, S. J., Stafford, K. J., & Budge, R. C. (2008a). The guide dog as a mobility aid part1: Perceived effectiveness on travel performance. *International Journal of Orientation & Mobility*, 1(1), 17-33.
35. Lloyd, J. K., Budge, R. C., Stafford, K. J., & La Grow, S. J. (2009). A focus group discussion on using guide dogs. *Vision Rehabilitation International*, 2(1), 52-64.
36. Lloyd, J., Budge, C., La Grow, S., & Stafford, K. (2016). An investigation of the complexities of successful and unsuccessful guide dog matching and partnerships. *Frontiers in Veterinary Science*, 3, 114.
37. Lloyd, J., Budge, C., La Grow, S., & Stafford, K. (2021). The end of the partnership with a guide dog: emotional responses, effects on quality of life and relationships with subsequent dogs. *Frontiers in Veterinary Science*, 8, 1-10.
38. Lockwood, R. (1983). *The influence of animals on social perception; New Perspectives on Our Lives With Companion Animals*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
39. Lovrić, N. (2022). *Rehabilitacijski program pas vodič iz perspektive radnih instruktora pasa pomagača i terapijskog psa*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
40. Magnus, R. (2016). The semiotic challenges of guide dog teams: The experiences of German, Estonian and Swedish guide dog users. *Biosemiotics*, 9, 267-285.
41. Marquès-Brooksopp, L. (2015). How does a dog attack on a guide dog affect the wellbeing of a guide dog owner? *British Journal of Visual Impairment*, 33(1), 5-18.

42. Matsunaka, K., & Koda, N. (2008). Acceptance of dog guides and daily stress levels of dog guide users and nonusers. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 102(5), 295-304.
43. McKercher, B. & Darcy, S. (2018). Re-conceptualizing barriers to travel by people with disabilities. *Tourism Management Perspectives*, 26, 59-66
44. Meyer, D., Bhowmik, J., Islam, F. M. A., & Deverell, L. (2020). Profiling guide dog handlers to support guide dog matching decisions. *Disability and rehabilitation*, 42(1), 137-146.
45. Miner, R. J.-T. (2001). The experience of living with and using a dog guide. *Rehabilitation and Education for Blindness and Visual Impairment*, 32(4), 183-190.
46. Mladenović, J. (2017). *Korištenje pasa u terapiji raznih oboljenja kod ljudi*. Diplomski rad. Osijek: Fakultet agrobiotehničkih znanosti.
47. Nicholson, J., Kemp-Wheeler, S. & Griffiths D. (1995). Distress arising from the end of a guide dog partnership. *Anthrozoös*, 8(2), 100-110.
48. Ostermeier, M. (2010). History of guide dog use by veterans. *Military medicine*, 175(8), 587-593.
49. Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
50. Pravilnik o osposobljavanju slijepa osobe za kretanje uz pomoć psa vodiča. *Narodne novine*, br. 48/1999.
51. Pravilnik o sastavu i načinu rada tijela vještačenja u postupku ostvarivanja prava iz socijalne skrbi i drugih prava po posebnim propisima, *Narodne novine*, br. 79/14, 110/14.
52. Refson, K., Jackson, A. J., Dusoier, A. E., & Archer, D. B. (1999). The health and social status of guide dog owners and other visually impaired adults in Scotland. *Visual Impairment Research*, 1, 95-109.
53. Rehacare International (2023). *Assistance Dogs: four paws are the key to active participation*. Posjećeno 18.11.2023. na mrežnoj stranici Rehacare International: <https://www.rehacare.com/en/lifestyle/Assistance-Dogs-active-participation>
54. Rickly, J. M., Halpern, N., Hansen, M., & Welsman, J. (2021). Travelling with a guide dog: Experiences of people with vision impairment. *Sustainability*, 13(5), 2840.
55. Rodriguez, K.E., Bibbo, J. & O’Haire, M.E. (2018). The effects of service dogs on psychosocial health and wellbeing for individuals with physical disabilities or chronic conditions. *Disability and rehabilitation*, 42(10), 1350-1358.
56. Schneider, K.S. (2005). The winding valley of grief: when a dog guide retires or dies. *Journal of Visual Impairment & Blindness*. 99(6), 368-70.
57. Shintani, M., Senda, M., Takayanagi, T., Katayama, Y., Furusawa., K. & Okutani, T. (2010). The effect of service dogs on the improvement of health-related quality of life. *Acta Medica Okayama*, 64(2):109–113.
58. Valsecchi, P., Previde, E. P., Accorsi, P. A., & Fallani, G. (2010). Development of the attachment bond in guide dogs. *Applied animal behaviour science*, 123(1-2), 43-50.

59. Ward, K. & Peirce, K. (2010). A client driven information resource for second time guide dog applicants. *International Journal for Ion Mobility Spectrometry*, 3(1), 36-40.
60. Whitmarsh, L. (2005). The benefits of guide dog ownership. *Visual impairment research*, 7(1), 27-42.
61. Wiggett-Barnard, C., & Steel, H. (2008). The experience of owning a guide dog. *Disability and rehabilitation*, 30(14), 1014-1026.
62. Wiggett, C. (2006). *Guide dog ownership and psychological well-being*. Diplomski rad. Sveučilište u Stellenboschu.
63. Xiao, A., Tong, W., Yang, L., Zeng, J., Li, Z., i Sreenath, K. (2021). Robotic guide dog: Leading a human with leash-guided hybrid physical interaction. *International Conference on Robotics and Automation (ICRA)*, 11470-11476.
64. York, S. & Whiteside, H. (2018). Exploring Social (Non-working) Behavior in Guide Dogs from the Perspective of Guide Dog Owners. *Anthrozoös*, 31(5), 525-536.
65. Zakon o korištenju pasa pomagača. *Narodne novine*, br. 39/2019.
66. Zakon o kretanju slijepe osobe uz pomoć psa vodiča. *Narodne novine*, br. 131/1998.
67. Zakon o suzbijanju diskriminacije. *Narodne novine*, br. 85/2008, 112/2012.